

УДК 331.368

О. М. Левченко,
к. е. н., доцент, декан факультету економіки та менеджменту,
Кіровоградський національний технічний університет

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ФІНАНСУВАННЯ СФЕРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано сучасний стан фінансування сфери вищої освіти в Україні та визначені основні його недоліки. Обґрунтовані сучасні вимоги щодо процесу фінансування даної сфери та запропоновані основні шляхи його удосконалення в контексті забезпечення ефективності, підвищення якості, а також доступності вищої освіти.

The modern tertiary education funding process in Ukraine is analyzed. Its main drawbacks are determined. The up-to-date higher education funding requirements are grounded and principal its improvement are offered in the context of effectiveness, quality improvement and higher education accessibility.

ВСТУП

За умов поступового переходу економік країн світу до постіндустріальної моделі особливої гостроти набуває питання інтенсивного розвитку систем національної вищої освіти. Результативність даного процесу значною мірою залежить від рівня ефективності фінансування даної сфери.

Так, за експертними оцінками, завдяки удосконаленню лише однієї вищої освіти в США одержано в ХХ ст. чверть усього приросту валового національного продукту [4, с. 21]. Ось чому ще у 60—70-ті роки ХХ ст. поступово став поширюватися погляд на освіту як на продуктивну діяльність, а на витрати на неї — як на високорентабельні інвестиції.

Дослідженням питань державного фінансування вищої освіти приділяли увагу в своїх працях такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Х. Боуен, Т. Шульц, Р. Солоу, В. Андрущенко, В. Антошкіна, О. Грішнова, І. Каленюк, К. Корсак та інші [1; 2; 5].

У той же час теоретичні та методологічні засади фінансування вищої освіти в умовах ринкової економіки, зокрема вітчизняними вченими, розглянуті недостатньо. Так, особливої уваги заслуговує питання формування в Україні такої моделі державного фінансування, яка реально забезпечувала б доступ громадян до якісної вищої освіти.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є вивчення сучасного стану фінансування сфери вищої освіти та визначення основних напрямів удосконалення даного процесу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Серед основних негативних моментів механізмів фінансування сфери вищої освіти можна виокремити такі:

1. Недостатнє державне фінансування вищої освіти та занижений рівень оплати освітніх послуг, що не дозволяє повною мірою реалізувати впровадження сучасних інноваційних технологій у навчальний процес, а також забезпечувати необхідний рівень оплати праці професорсько-викладацького складу.

2. Відокремленість працедавців, тобто споживачів послуг праці фахівців з вищою освітою, від процесу фінансу-

вання вищої освіти та, як наслідок, невідповідність кон'юнктури ринку освітніх послуг потребам ринку праці.

3. Неefективна модель формування, розміщення та виконання державного замовлення на підготовку кадрів з вищою освітою.

4. Відсутність ефективного механізму фінансування науково-дослідної діяльності ВНЗ, яка є обов'язковою для забезпечення високого рівня підготовки фахівців та утвердження університетів як центрів продукування нових знань в умовах формування постіндустріальної моделі економіки.

Так, в Україні протягом останніх років постійно зростали обсяги фінансування вищої освіти. За період 2000—2008 рр. загальні видатки зведеного бюджету з 2285,5 млн грн. збільшилися до 16039,1 млн грн., або у 7 разів. Проте, по відношенню у відсотках до ВВП це зростання мало менші масштаби і складо за період 2000—2008 рр. лише 1,4 рази [7, с. 6].

У таких умовах, внаслідок недостатньої фінансової підтримки з боку держави, високою залишається частка прийому абітурієнтів на комерційній основі до вітчизняних ВНЗ. Так, у 2008/09 навчальному році до ВНЗ III-IV р.а. 54,8% осіб, прийнятих на початковий цикл навчання, навчалися за рахунок коштів фізичних осіб, тоді як за рахунок державного бюджету — 43,6%, місцевих — лише 1,2% (рис. 1).

Із загальної чисельності студентів ВНЗ III—IV р.а. у 2008/09 н.р. 35,0% навчалися за рахунок державного бюджету. У регіональному розрізі частка студентів, що навчалися за рахунок держбюджету, коливалася від 19,3% в АР Крим до 45,0% у Львівській області.

Отже, існуючі можливості отримання бюджетного або контрактного місця не забезпечують головного завдання даного процесу, а саме не підвищують рівень доступності якісної вищої освіти. Низький рівень цін на освітні послуги ВНЗ та стрімке зростання їх чисельності призвели до того, що, з одного боку, відбулося стрімке зростання чисельності студентів, а з іншого — за останні роки відбулося зниження рівня якості освітніх послуг за рахунок недостатнього забезпечення ВНЗ сучасною матеріальною базою. Так, на думку експертів, ще до настання кризових явищ рівень недофінансування вищої освіти складав 60—70% [3, с. 30].

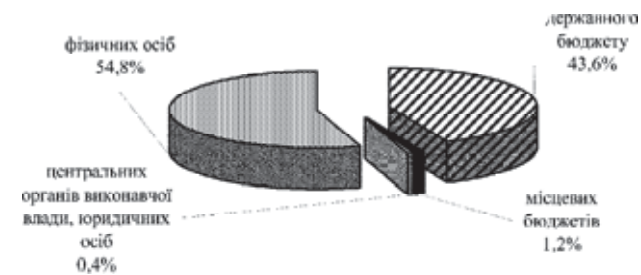

Рис. 1. Прийом студентів до ВНЗ III–IV р.а., за джерелами фінансування у 2008/09 н.р., %

Джерело: складено за даними [7, с. 16]

Рис. 2. Частка студентів, які навчались за рахунок коштів державного бюджету за областями у 2008/09 році, %

Джерело: розраховано за даними [7, с. 29]

Незадовільна ситуація у зв'язку з негативними тенденціями фінансування склалася із забезпеченням основними фондами сфери освіти. Так, їх вартість у 2007 р. складала 2,8% від загальної вартості основних засобів у економіці. Незважаючи на зростання загальної їх вартості, частка освіти у загальній вартості основних засобів в економіці упродовж 2000—2007 рр. зменшилась більше ніж удвічі — від 5,5% до 2,8% (рис. 3), що говорить про відсутність цілеспрямованої державної політики щодо розвитку матеріальної бази закладів освіти, в т.ч. ВНЗ.

При цьому суттєво збільшився ступінь зносу основних засобів сфери освіти — від 40,5 у 2000 р. до 57,4% у 2007 р.,

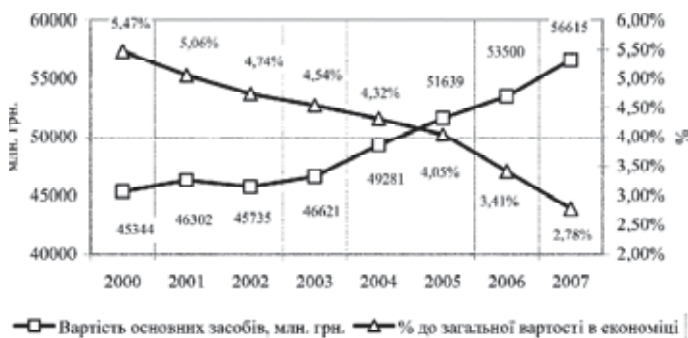

Рис. 3. Вартість основних засобів сфери освіти та їх частка у загальній вартості основних засобів в економіці країни у 2000—2007 рр.

Джерело: складено та розраховано за даними [6, с. 12]

а вартість уведених в дію нових основних засобів зростає повільними темпами. У 2007 р. у сфері освіти були введені в дію нові основні засоби вартістю 2168 млн грн., що складало близько 2% від загальної вартості засобів, уведених в Україні в цілому.

Як наслідок, значно нижчими є показники фондоозброєності та відтворення основних засобів у освіті порівняно з загальним станом в економіці (рис. 4).

Понад 50% вартості основних засобів освіти припадає лише на шість регіонів — Дніпропетровську, Донецьку, Львівську, Одеську, Харківську обл. та м. Київ.

Крім того, рівень заробітної плати у сфері освіти є в 1,5 рази менший, ніж у галузі промисловості (2007 р.). Низький рівень оплати праці у сфері освіти став причиною високої плинності кадрів з високим професійним рівнем та вченими ступенями, передусім молодшого віку, зниження соціального статусу професорсько-викладацького складу тощо.

Отже, за умов існуючої моделі фінансування вищої освіти ми маємо тенденцію зростання доступності отримання диплому про вищу освіту, катастрофічне падіння більшої кількості студентів відповідно до наявного ліцензійного обсягу. На сьогодні ті кошти, які платяться за навчання у вищих навчальних закладах, тобто девальвацію цінності вищої освіти на ринку кваліфікованої праці.

Поряд з цим самі ВНЗ поставлені у таке становище, коли вони борються не за якісний рівень своїх освітніх послуг, а за набір та утримання якомога більшої кількості студентів відповідно до наявного ліцензійного обсягу. На сьогодні ті кошти, які платяться за навчання у ВНЗ, покривають лише найнеобхідніші витрати і ніяким чином не зможуть забезпечити підготовку висококласного фахівця, особливо інженерного профілю.

Маючи позитивну динаміку на рівні зростання обсягів фінансування вищої освіти в докризовий період, зокрема і щодо збільшення частки студентів, які навчалися за бюджетні кошти, все ж проблемним залишилося питання подальшого працевлаштування за фахом випускників ВНЗ. Не менш гострими ці питання залишаються й сьогодні. Так, наявність асиметрії між підготовкою та реальними потребами працедавців створюють ситуацію, за якої студенти, підготовлені за державні або за власні кошти, не знаходять роботи за фахом. Разом з тим, часто може мати місце така ситуація на ринку праці, за якої студенти інженерних спеціальностей також не прагнуть працевлаштовуватись за спеціальністю у зв'язку з неадекватним рівнем оплати та умовами праці.

Таким чином, ми маємо, з одного боку, незадоволення попиту на ринку праці у фахівців з вищою освітою, особливо технічних спеціальностей, а з іншого — неефективне використання державних та приватних коштів, які спрямовуються на вирішення даного питання, що потребує вдосконалення існуючих механізмів фінансування вищої освіти.

Однією з причин такої ситуації є той факт, що на сьогодні для працедавців не створені реальні інституціональні, законодавчо-нормативні та економічні умови, які стимулювали б їх виступати у ролі інвестора та брати активну участь у процесі підготовки кадрів для власних потреб.

При цьому політика багатьох працедавців щодо отримання молодих фахівців з високим рівнем професійної підготовки за низьку оплату праці є абсолютно безперспективною. Самі випускники, як показує досвід, будуть працевлаштовуватись, передусім орієнтуючись не на свою спеціальність, а на рівень заробітної плати.

Уже традиційно більшість абітурієнтів, за умов відсутності реального інформаційного забезпечення щодо перспективних тенденцій розвитку ринку праці

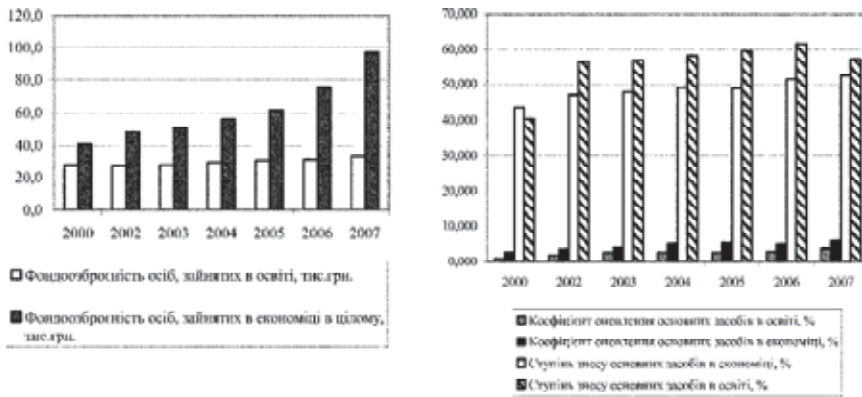

Рис. 4. Відтворення основних засобів та фондоозброєність у сфері освіти та в економіці країни у 2000—2007 рр.

Джерело: складено та розраховано за даними [6, с. 12, 15, 23]

та ефективної профорієнтаційної роботи серед учнів старших класів та їхніх батьків, обирають переважно юридичні й економічні спеціальності. Це призводить до того, що, враховуючи автономність прийняття рішень фізичними особами на підставі власних, зокрема й економічних інтересів, останні не виступають у ролі класичного інвестора, який може сподіватись на повернення коштів у майбутньому.

Серед основних ризиків таких інвесторів є: відсутність зв'язку між рівнем освіти та оплатою праці; неможливість отримати високоякісну освіту; досить часта відсутність попиту на ринку праці на окремі спеціальності. Тобто, незважаючи на можливість свободи волевиявлення щодо обрання ВНЗ та спеціальності, у той же час для сучасних найчисленніших інвесторів вищої освіти реально не створені умови, які дозволяють їм впливати на рівень ефективності використання власних коштів у цій сфері та розглядати їх як реальні інвестиції у свій людський капітал.

ВИСНОВКИ

Таким чином, сучасні тенденції фінансування вищої освіти свідчать, що остання на даному етапі сприяє збереженню освітнього та культурного рівня населення, а також підтримує професійно-кваліфікаційний рівень професорсько-викладацького складу. Проте за останні роки так і не було сформовано ефективної моделі фінансування та дієвих ринкових механізмів у сфері вищої освіти, що не дозволяє на сучасному етапі розглядати останню, а отже, й людський капітал економічно активного населення як повноцінний об'єкт щодо інвестування коштів фізичних та юридичних осіб.

У зв'язку з цим, враховуючи вищезазначені обставини та зарубіжний досвід, на нашу думку, сучасна система фінансування вищої освіти та науки має базуватися на таких засадах:

- державне фінансування має передусім максимально фокусуватися на спеціальностях, гостро необхідних для розвитку національної економіки;
- доступ до вищої освіти не має залежати від фінансових можливостей тих, хто вступає до ВНЗ;
- умови доступу до високоякісної вищої освіти мають відповідати стратегічним інтересам країни, які полягають передусім у тому, щоб таку освіту, у першу чергу, могли отримувати високоталановиті громадяни, незалежно від місця їхнього проживання та рівня доходів їхніх сімей;
- рівень державного фінансування ВНЗ повинен залежати від якісного рівня підготовки фахівців, проте держава одночасно має й стимулювати підвищення якості навчання у регіональних ВНЗ з метою підвищення доступності якісної вищої освіти за умов низького рівня доходів населення;
- формування позитивного інвестиційного клімату в сфері вищої освіти з метою підвищення ефективності вико-

ристання як бюджетних коштів, так і коштів приватних інвесторів;

- доведення рівня ціни на освітні послуги ВНЗ до рівня реальної собівартості освітніх послуг ВНЗ з урахуванням підвищення оплати праці професорсько-викладацького складу та поліпшення необхідного матеріально-технічного забезпечення навчального процесу;

- створення реальних економічних механізмів забезпечення доступності якісної вищої освіти для талановитої молоді шляхом диверсифікованої моделі фінансового забезпечення даного процесу за допомогою використання як прямого бюджетного фінансування підготовки студентів у ВНЗ, так і з використанням інструментів реального пільгового кредитування, грантів тощо;

- створення стимулів для працевлаштування та організації місцевого самоврядування щодо участі у фінансуванні закладів вищої освіти та підготовці кадрів для внутрішніх потреб за власні кошти;

- удосконалення критеріїв формування та розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, зокрема шляхом урахування диференційованих потреб студентів щодо свого матеріального забезпечення під час здобуття вищої освіти, а також за допомогою врахування показників ефективності реалізації останнього за попередні періоди;

- посилення моніторингу за випускниками ВНЗ, які навчалися за бюджетні кошти, з метою підвищення ефективності даного процесу, а також створення механізмів адресної підготовки фахівців на замовлення певних організацій чи підприємств;

- трансформація моделі фінансування науки у відповідності до державних пріоритетів та якісного рівня самих досліджень у ВНЗ, а також стимулювання розвитку науково-дослідної та інноваційної діяльності корпоративного сектора;

- стимулювання кооперації ВНЗ, науково-дослідних установ та корпоративного сектора у сфері наукових досліджень, організації виробничих практик, проведення науково-практичних семінарів та конференцій з метою залучення сучасних знань у навчальний процес.

Література:

1. Антошкіна Л.І. Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування / Л.І. Антошкіна. — К.: Видавничий дім "Корпорація", 2005. — 368 с.
2. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А. Грішнова. — К.: Т-во "Знання", КОО, 2001. — 254 с.
3. Данилишин Б. Інноваційна модель економічного розвитку: роль вищої освіти / Б. Данилишин, В. Куценко // Вісник НАН України. — 2005. — № 9. — С. 26—35.
4. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / Під заг. ред. А.С.Гальчинського, С.В.Львовичкіна, В.П.Семиноженка. — К.: НІСД, 2004. — 261 с.
5. Корсак К.В. Вартість вищої освіти. Проблеми визначення і шляхи здешевлення / К.В. Корсак // Персонал. — 1999. — № 5. — С. 60—99.
6. Основні засоби України у 2007 році. Статистичний збірник / За ред. Овденко Л.М. — К., 2008. — 158 с.
7. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2008/09 навчального року: Статистичний бюлетень / Державний комітет статистики України. — К., 2009.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2009 р.